

O'ZBEKISTONDA SANOAT KADRLAR TARKIBINI SHAKLLANTIRISH VA KORXONALARNI ISHCHILAR BILANTA'MINLASH MUAMMOLARI: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (JANUBIY VILOYATLAR MISOLIDA)

*Mamatqulov Bekzod Sherozovich,
PhD, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.014>*

Annotatsiya. O'zbekistonda sanoat sohasi ishchilari tarkibini shakllantirish va korxonalarni kadrlar bilan ta'minlash masalasi, sanoat sohasi kadrlari tayyorlash jarayonidagi ziddiyatli holatlar ilmiy manbalar asosida tarixiy tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Sanoat, fabrika, zavod, xotin-qizlar, gaz, kimyo, og'ir sanoat, yengil sanoat, qurilish materiallari, elektr stansiyalar, un zavodlari, oziq-ovqat. to'qimachilik, kadrlar siyosati, kon sanoati.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО СОСТАВА ОТРАСЛИ И ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ РАБОТНОЙ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ (В СЛУЧАЕ ЮЖНЫХ РЕГИОНОВ)

*Маматкулов Бекзод Шерозович,
PhD, Университет экономики и педагогики*

Аннотация. Исторически на основе научных источников анализируются вопросы формирования структуры промышленных рабочих в Узбекистане и обеспечения предприятий кадрами, конфликтные ситуации в процессе подготовки промышленных кадров.

Ключевые слова: Промышленность, фабрика, завод, женщины, газ, химия, тяжелая промышленность, легкая промышленность, стройматериалы, электростанции, мукомольные заводы, пищевая промышленность. текстильная промышленность, кадровая политика, горнодобывающая промышленность.

PROBLEMS OF FORMATION OF THE INDUSTRY STAFF COMPOSITION AND SUPPLY OF ENTERPRISES WITH WORKERS IN UZBEKISTAN: HISTORICAL ANALYSIS AND RESULTS (IN THE CASE OF SOUTHERN REGIONS)

*Mamatqulov Bekzod Sherozovich,
PhD, University of Economics and Pedagogy*

Abstract. The issue of forming the structure of industrial workers in Uzbekistan and providing enterprises with personnel, conflicting situations in the process of training industrial personnel are analyzed historically on the basis of scientific sources.

Key words: Industry, factory, plant, women, gas, chemistry, heavy industry, light industry, building materials, power stations, flour factories, food. textile, personnel policy, mining industry.

O'zbekistonda so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlar tufayli mamlakat sanoat ishlab chiqarish tizimida tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilib, zamonaviy sanoat taraqqiyoti uchun keng yo'l ochildi. Iqtisodiy hayotni demokratlashtirish, soha siyosiy tizimida tub o'zgarishlar yasash, boshqarishda yangi shaklni tashkil etish va sanoat korxonalariga egalik qilishning turli shakllarini tarkib toptirish, soha kadrlarini tayyorlash borasida qator muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilmoqda. Hozirgi kunda qo'yilayotgan murakkab vazifalarning ijobiy hal etilishi ko'p

jihtadan uning tarixiga ham bog‘liq hisoblanadi. Jamiyat va davlat taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri kadrlar masalasidir. Barcha sohalar faoliyatini yo‘lga qo‘yishda va rivojlantirishda kuchli ta’sir ko‘rsatadigan omillardan biri ham kadrlardir.

Sovet davlati hokimiyatining dastlabki yillarida sanoat sohasi kadrlarini tayyorlash masalasi eng muammoli vazifalardan biri hisoblendi. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi va tabiiy resurslarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq sanoat korxonalarini soni ortib borishi natijasida ularni kadrlar bilan ta‘minlashda qiyinchiliklarga duch kelindi. Ayniqsa, kadrlar orasida mahalliy millat vakillari kamchilik edi. Bu esa Rossiyadan sanoat kadrlarining O‘rta Osiyo sanoat korxonalariga oqib kelishiga keng yo‘l ochdi. Muhandis-texnik ziyolilar orasida mahalliy millat vakillari bor yo‘g‘i 1 foizni tashkil etdi.

Professor O.Jo‘raqulov mustaqillik yillarida O‘zbekistonda sovet davri sanoati tarixi, kadrlar siyosati mavzusi yuzasidan bir qancha risola va monografiyalari e‘lon qildi, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari sanoat tarixini mukammal o‘rgandi.

O.Jo‘raqulov “Qashqadaryo sanoat tarixi” nomli risolasida Qashqadaryo viloyatida o‘tgan asrning 20-40-yillarda sanoat sohasida amalga oshirilgan ishlar yangi nazariy metodologiyaga asoslangan holda bayon etilib, asosiy e‘tibor mayda kustar sanoati faoliyatini tahlil etishga qaratiladi [1, 11].

Sovet davri sanoat sohasini kadrlar bilan taminlash masalasi hukmron kommunistik partiya manfaatlariga muvofiq amalga oshirilib, bu jarayon ziddiyatli xususiyatga ega bo‘ldi. Mamlakat miqyosida industrilashtirish sur‘atining yuqoriligi ishchi va injener texnik xodimlarining son jihatidan yil davomida ko‘payib borishiga imkon yaratdi. 1922-yil O‘zbekistonda sanoat sohasida 7555 nafar ishchi faoliyat olib borgan bo‘lsa, 1939-yilga kelib ular soni 122,2 ming nafarga yetdi. Ishchilarning miqdor jihatidan o‘shishi, uning sifat darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Sanoat korxonalarini barpo etish, kadrlar siyosatida rivojlantirishning ekstensiv yo‘li tanlanib, ishlab chiqarish kuchlarining joylashtirilishda mintaqaviy xususiyatlar hisobga olinmadi.

Ishchilar safini to‘ldirishning asosiy manbalari ishsizlar, dehqonlar, uy bekalari hamda markaziy hududlardan yuborilgan aholi bo‘ldi. Sanoat korxonalarining ko‘pchiligi o‘z faoliyatini to‘xtatdi. Natijada 1923-yilda O‘zbekistonda sanoat ishchilari soni 11,716 nafar kishidan 1926-yil 10,800 nafarga tushdi. O‘zbekistonda 1926-yil 27,8 ming nafar kishi ishsizlik bo‘yicha ro‘yxatga olingan bo‘lsa, 1930-yil ular soni 54000 nafar kishi bo‘ldi [2, 11].

O‘zbekistonda sanoat ishchilarini shakllantirishda qo‘shni respublikalardan ishchi kuchlarining oqib kelishi ham kuchli ta’sir ko‘rsatdi. 1926-1940-yillarda O‘zbekiston aholisi yangi ko‘chib kelganlar hisobiga 750 ming kishiga ko‘paydi. Markaziy shaharlardan O‘zbekistonga yuborilgan ishchi va xizmatchilarga bir qator imtiyozlar belgilandi. Ularnig maoshlariga 10 foizlik ustama haq to‘lanib, turar-joy, mehnat ta’tillari, oziq - ovqat va sanoat mahsulotlari bilan ta‘minlashda ham imtiyozlar berildi. O‘zbekistonda chekka hududlardan mutaxassislarni jalb etish ishiga davlat tomonidan anchagina mablag‘ sarflandi. Ular asosan iqtisodchi, injener, hisobchi, korxon boshlig‘i lavozimlariga qo‘yilib, ularga 150 rubldan 400 rublgacha maosh belgilandi [3, 87].

Markaziy hududlardan O‘rta Osiyoga aholini ishga yuborishdan asosiy maqsad faqat iqtisodiy masalalar bilan bog‘liq bo‘lmay, balki o‘ziga xos siyosiy maqsadlar ham mavjud edi. Xolbuki, O‘zbekistonning o‘zida malakali ishchilarni tayyorlash yuzasidan zarur choratadbirlar keng miqyosda olib borilsa, bu sohaga sarflangan mablag‘ ancha tejalgan bo‘lar edi.

Sanoat korxonalarini asosan Toshkent, Farg‘ona va Samarqand viloyatlarida joylashtirilganligi sababli, ishchilar soni ham mazkur viloyatlarda ko‘p bo‘ldi. O‘zbekistonda ishchilarning asosiy qismi Toshkent viloyati hissasiga to‘g‘ri keldi. 1934-yil respublika bo‘yicha 54694 nafar ishchidan 22985 nafari mazkur viloyatda edi. Qashqadaryo viloyatida O‘zbekistondagi jami sanoat ishchilarining faqat 2,3 foizi faoliyat olib bordi. Bu ko‘rsatkich Surxondaryoda 1,5 foiz, Xorazmda 2,4 foizni tashkil qildi. O‘zbekistonning boshqa viloyatlarida sanoat ishchilari

soni ko'payib bordi. Masalan, 1923-yil Andijon viloyatida sanoat ishchilari soni 397 nafardan 1934-yil 2691 nafarga, Qo'qonda 757 nafardan 4464 nafarga, Namanganda 310 nafardan 5300 nafarga ko'paydi [4, 65].

Sovet davlatida ko'p yillar davomida mahalliy millat vakillarini ishlab chiqarishga jalb etish, ular malakasini oshirish ishiga ikkinchi darajali vazifalardan biri sifatida qarab kelindi. Mahalliy millat vakillari asosan kam malaka talab etiladigan ishlarga qo'yildi.

Mahalliy millat vakillari salmog'i turli viloyatlar hamda sanoatning turli tarmoqlari bo'yicha tahlil etilganda ko'rsatkichlar turlicha namoyon bo'ldi. Masalan, 1928-1934-yilgacha O'zbekiston neft sanoatida mahalliy millat vakillarining salmog'i 39,6 foizdan 56,1 foizga, paxta tozalash zavodlarida 68,9 foizdan 72,8 foizga ortganligi kuzatiladi. Ammo, sanoat korxonalarining ba'zilarida aksincha holat ro'y berdi. Jumladan, 1928-yili to'qimachilik sanoatida mahalliy millatga mansub ishchilar 70,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, unda o'zbek ishchilari salmog'i 49,8 foiz bo'ldi [5, 134].

Toshkentda sanoat ishchilarining moddiy ahvoli masalasida ham muammolar mavjud edi. Ishchilarning ish haqlari normadan past bo'lishi bilan birga o'z vaqtida to'lanmadi. Tog'-kon sanoat ishchilarining oziq-ovqat iste'mol darajasining nochorligi, og'ir mehnat, yashash va ishlash uchun yetarli shart-sharoitlarning mavjud bo'lmaganligi tufayli shtatlar kadrlar bilan to'la ta'minlanmadi. Arxiv materiallardagi raqamlar shundan dalolat beradiki, mehnat muhofazasi va texnik xavfsizlik talab darajasida bo'lmadi. Masalan, signalizatsiya uchun ajratilgan 11960 rubldan 10087 rubli o'zlashtirildi. Zavodlarda ventilatsiya umuman o'rnatilmadi.

Z.Mirzayev, E.Qobulovning "Surxondaryoda paxtachilik va Termiz paxta tozalash zavodi tarixi" nomli risolasida Surxondaryo viloyatidagi Termiz paxta tozalash zavodida 1926-1927-yillarda paxta tozalash zavodi yangi press mashinalari bilan jihozlanganligi, bu zavodning quvvatini bir muncha oshirgan bo'lsada, lekin mazkur zavodda kamchilik va muammolar ko'pligi alohida ta'kidlanadi. O'sha davrlarda zavodda ishlagan Xolliyev Qurt bobo zavoddagi ahvol haqida shunday hikoya qiladi: "1927-yillarda ham zavodda yetakchi ishni bug' mashinasi bajarar edi. Bug' mashinasini yurgizish uchun 15 kishi lo'x urar edi, o'rilgan lo'xlar 8 aravada olib kelinardi. Har bir arava lo'x uchun 1 so'm berilardi. O'sha davrlarda men bilan birga zavodga lo'x tashigan aravakashlar: Qurt Maxsum, Jo'ra Maxsum, Cho'pon Xoliq, Hayit Imomqul, Allayor va Jo'ra Qora. Lo'x o'radiganlar asosan kunda yollanib ishlaydigan kishilar edi. Zavoddagi ishlar o'sha davrda ham qo'l kuchlari hisobiga bajarilardi. Fozil, Bobo Ochil, Avaz Sharip va boshqa men yaxshi taniydigan kishilar zavodda ishlardi" [6, 144].

Ishchilarning maishiy turmush sharoitlarining og'irligi, mehnat muhofazasining to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi kabi sabablar tufayli kadrlar qo'nimsizligi juda yuqori bo'ldi. 1931-yilda respublika sanoat korxonalarida 14365 nafar kishi ishga qabul qilingan bo'lsa, 11882 nafari ishdan bo'shatildi.

Bu kabi holatlarga sovet davri adabiyotlarida quyidagicha izoh beriladi: "... ishchilar sinfining moddiy va madaniy darajasini oshirishga yetarli e'tibor qilinmasdan ixtisosli va ixtisosiz ishchilarga ham bir xilda ish haqi to'lanmadi berardi. Masalan, Toshkentdagi 5-sonli ko'n zavodida shunday hodisa ro'y berganki, qora ishchi oyiga 20-25 so'mdan ishlagan holda, ishlab chiqarish tajribasiga ega bo'lgan instruktor yoki sex boshlig'i faqat 150-175 so'm ish haqi olgan. Mehnatga haq to'lashning noto'g'ri uyushtirilishi natijasida ishchilarni ma'muriy-texnik ishlariga ko'tarish o'zi bo'larchilikka tashlab qo'yilgan". Masalan, 1933-yilning birinchi kvartalida Quvasoy elektr stansiyasiga 355 kishi ishga kelgan bo'lsa, 843 kishi ishdan ketdi. Natijada shu yili mazkur tashkilotlarda qurilish-montaj ishlarining tannarxi 21 foizga oshdi. [7, 46].

1923-yilda Turkistonda 11 ta hunar-texnika maktablari bo'lib, ularda 865 ta o'quvchi tahsil oldi. Shu yili o'lkada 19 ta hunar texnika kurslarida 1379 nafar tinglovchi qatnashdi.

Texnikumlarda 827 nafar kishi o‘qidi.

1926-yil O‘zbekistonda 10 fabrika-zavod ta’limi maktabida 738 nafar o‘quvchi, 3 ta hunar-texnika maktabida 176 nafar kishi o‘qidi.

1925-1926-yilda hunar-texnika ta’limi uchun O‘zbekistonda 1 mln 230 ming rubl ajratildi. Ammo bu turdagi ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi nochor bo‘lib, o‘quv xonalari yaxshi jihozlanmadi. Ularda pedagog kadrlar yetishmadi.

Sovet davlati ishchilari orasida hukmron mafkura g‘oyalarini keng targ‘ib etish maqsadida partiya maorifi ishini jonlantirishga harakat qilindi. Masalan, 1927-yili birgina Toshkentning Markaziy, Qizil Sharq, Birinchi may tumanlaridagi korxonalarda 158 ta siyosiy maktab ochilib, ularda 3450 tinglovchi ishtirok etdi.

Ishchilarga yaratilgan maishiy-turmush sharoitlarining nochorligi, mehnat intizomining sustligi, ishchilarning ish faoliyatini tashkil etishdagi kamchiliklar, ishchi va xodimlar o‘rtasida sababsiz ishga kelmaslikning ko‘payishi hamda o‘z xohishiga ko‘ra ishni tashlab ketishga sabab bo‘ldi. 1929-yil O‘zbekistondagi paxta tozalash zavodlarining mehnat intizomi tekshirilganda, ko‘plab salbiy holatlar aniqlandi. Masalan, korxonaga navbatchilikka qo‘yilgan ishchilar o‘z ish joylarini bemalol tark etib, bu holda zavod ma’muriyatini umuman ogohlantirmaslik hollari aniqlandi. Davlat mulkini talon-taroj qilish, ish joyiga spirtli ichimlik iste’mol qilgan holda kelish odatiy hol hisoblandi. Mehnat intizomini yaxshilash yuzasidan korxonalar ma’muriyati deyarli hech bir chora-tadbirlar ko‘rmaganlar.

Ishchilar orasida “sarkorlar” alohida mavqega ega edi. Sarkor – bu zavodning sobiq xo‘jayinlari tomonidan tayinlangan kishilar. Zavod egalari ishchilar bilan sarkorlar orqali aloqa olib bordi. Zavodlar natsionalizatsiya qilingandan keyin ham, sarkorlar ishlashda davom etib, ular ishchilarning ish haqlarini o‘z foydalari uchun ishlashga majbur etdi. Sovet paxta tozalash zavodlarida ham sarkorlar yashirin ravishda o‘z faoliyatlarini davom ettirdi. Bunday holat Samarqand 66, Fedchenko 20, Qo‘qonqishloq 6 paxta tozalash zavodlarida aniqlandi. Sarkorlar ishchilar orasidagi ta’siridan foydalanib ishchi komitetlari a’ziligiga saylanib olganlar. Shuningdek, arxiv hujjatlarida ta’kidlanishicha, Samarqand va Qo‘qonqishloq zavodlaridagi ish tashlashlar sarkorlar tashabbusi bilan uyushtirildi. Ishchilarga haq to‘lashda qoidalarga amal qilmaslik, maoshlarning kamligi tufayli Samarqanddagi 66 sonli, Qo‘qonqishloqdagi 6-sonli zavodlarda ishchilarning ochiqdan ochiq ish tashlashlari bo‘lib o‘tadi. Qo‘qonda ishchilar maoshlarini oshirishni talab qilib ish tashladilar, shuningdek, millatchilik tufayli ham qarama-qarshiliklar kelib chiqdi. Samarqand 66 sonli zavodida tojik ishchilari ma’muriyat tomonidan taklif etilgan o‘zbek ishchilarini zavodda ishlashlariga to‘sqinlik qilib, bosh ko‘tardilar.

Tarix fanlari doktori, professor E. Qobulov Surxondaryo viloyati misolida sanoatlashtirish siyosatining salbiy oqibatlarini quyidagicha izohlaydi. 1931-1933-yillarda Surxondaryo viloyatida ham Termiz paxta tozalash zavodining ikkinchi navbati, limonad zavodining tashkil etilishida muammolar yuzaga keldi. Bunday holatning yuzaga kelishiga asosiy sabab:

birinchidan, rejalarning noaniqligi;

ikkinchidan, sanoat korxonalarini ishchilarning nochor ahvoli, ularning moddiy-maishiy jihatdan yetarli ta’minlanmaganidir [8, 12].

Sovet davri hujjatlarida kadrlar tayyorlash rejasi ortig‘i bilan bajarilganligi qayd etiladi, amalda ishchilar malakasini oshirish o‘qitish yuzasidan trest boshliqlari va zavod direktorlari masalaga kerakli e’tibor qaratmadi. Kadrlar o‘quvsizligi uchun trest ma’muriyati shtatlari kadrlar bilan to‘la ta’minlanmadi.

Xullas, sovet hukmronligining dastlabki yillarida O‘zbekiston sanoat korxonalarini mutaxassislar bilan asosan Markaziy rayonlardagi oliy ta’lim muassasalari ta’minlab turdi. Moskva Davlat universiteti, Leningrad Davlat universiteti, Moskva politexnika instituti, Xarkov poligrafiya instituti tayyorlagan muhandis-texnik kadrlar O‘rta Osiyo sanoat korxonalarida ishlash uchun yuborildi. Sovet davlati sanoatini rivojlantirishda omma “g‘ayrat - shijoatidan” unumli foydalanib, “Sotsialistik musobaqa”, “Zarbdorlik”, “Staxanovchilik”

harakatlarini uyushtirdi. Ammo, bu turdagi harakatlarga ishchilarning 70 foizidan ortig'i jalb etilgan bo'lsada, amalda ko'zlangan maqsadga erishilmadi. Bu harakatlar sun'iy ravishda keng yoyilib, masala bazasidan ishchilarning yig'ilishlari, konferensiya va syezdlari chaqirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tursunov X. Voha sanoat tarixi bunyodkori, qashqadaryo tarixchilarining zabardast vakili professor Obod Jo'raqulovning ilmiy merosi //News of UzMU journal. – 2024. – T. 1. – №. 1.3. – C. 4043-4043.
2. To'xtayev A.Q. O'zbekistonda milliy hunarmandchilik va uni sotsialistik asosda sanoatlashtirishning ijtimoiy oqibatlari (1917 – 1941-yillar) // Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – T., 2001. – 11 bet.
3. To'xtayev A.Q. Surxondaryo viloyati an'anaviy sanoat korxonalarini tarixi (1930 – 1940 yy). – Termiz davlat universiteti professor – o'qituvchilarining XXVIII ilmiy-nazariy konferensiya ma'ruzalar to'plami. – Termiz, 1996; – 87 bet.
4. Jo'raqulov O., Ergasheva J. Qashqadaryo sanoati tarixi. – Qarshi: Nasaf, 1996; – 65 bet
5. Mamatqulov B.SH.O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosatining amalga oshirilishi va uning oqibatlari (1925-1941-yy.); Monografiya. T.: "Lesson Press" MCHJ nashriyoti. - 2023. -134 b.
6. Ziyodullayev S. Manoxin I. Sovet O'zbekistonining sotsialistik sanoati. – T., 1949. – 144 bet.
7. Mamatqulov B.SH.O'zbekistonda sanoatlashtirish siyosatining amalga oshirilishi va uning oqibatlari (1925-1941-yy.); Monografiya. T.: "Lesson Press" MCHJ nashriyoti. - 2023. -134 b.
8. Qobulov E. Surxondaryo sanoatining ilk odimlari. – Termiz: Jayxun, 1993-12 bet